

MARTON JÓZSEF

Az inkvizíció katolikus szemmel

Abstract: By mixing the various inquisitions intentionally we get a scary or distorted image about this institution. The correct assessment needs to specify the four inquisitions: the one from the 12th century, the so-called bishop inquisition, regulated by councils; (founded in 1184), in the 13th century the papal formed (in 1231); in the 15th century, the Spanish state security forces, the (in 1478), and in the 16th century, the one established in Rome (1542). Because most of the confusion and misunderstanding comes from the intentional mixing means of these four types, which were quite different processes. Every bishop, as the apostolic successor must provide spiritual and community peace. And if something or someone disturbs the peace, he must be removed or excluded from the community. Therefore, in the history of the Church the ones called heretics were always excluded from the community. The problem arose when the bishop's function expanded, and to the spiritual power of the Christian society was added secular power. But then, the man of the Middle Ages thought differently about belief, eternal life and salvation and therefore according to the typical mentality of the era he felt obliged to persecution of heretics. The universities and the medieval scholars accepted and supported inquisition. The universities and the medieval scholars accepted and supported inquisition. If we examine this institution in the historical context we must say that at a certain degree the inquisition was necessary and understandable. Of course this does not mean the acceptance of the inhuman treatments and other excesses. Although the inquisition particularly for its methods and forced conscience is a dark spot in the history of the Middle Ages we have to admit objectively that in that period not only the church but the whole society was against heresy and considered it the biggest sin.

Keywords: Inquisition; heresy; Bishop; excommunication; council; Cathar; Theodosius; St. Augustine; St. Bernard.

Egyházunknak alig van olyan intézménye, amelyet az antiklerikális erők oly sokszor és annyi rossz szándékkal pellengére állítottak, mint az inkvizíció. A különféle inkvizíciók összekeverésével, ill. szándékos egybemosásukkal és félreértelmezésükkel magáról az intézményről elrémítő és eltorzított képzet festenek. Állíthatjuk, hogy az ilyen eljárások az egyház-

történelemmel foglalkozó embert megakadályozzák a helyes szemléletben és az igazságra való találásban.

Mielőtt a téma velejébe vágnék, ajánlatosnak és szükségesnek tartok feleleveníteni és pontosítani az inkvizícióval kapcsolatos néhány egyházi fogalmat és eseményt.

1.) Kik a helyi egyházak vezetői és nekik mi az elsőrangú feladatuk?

Jézus Krisztus egyházának vezetőit, az apostolokat törvényhozói és bírói hatalommal ruházta fel. Az apostolok utódainak, a püspököknek, Krisztustól kapott hatalmuknál fogva mindenkor kötelességük volt és lesz az általuk vezetett egyházközösségeket ért támadásokat elhárítani, és híveiket az üdvösség útján vezetni. Legfőbb feladatuk – az igehirdetés, a szentségek kiszolgáltatása, a nyilvános imádság vezetése – mellett a vagyonkezelés és a bíraskodás. A lelki vonatkozású bírói szerepkör igen sokrétű. Egyrészt minden püspöknek gondoskodnia kell a rábízottak lelki üdvéről és a közösség békéjéről. S ha valami vagy valaki ezt a békét megzavarja, azt kötelesek eltávolítani, a közösségből kizárni. Eljárásukat *Mt* 16, 18 skk-ra alapozzák, mely perikópában a közösség rendjére vonatkozó jézusi rendelkezések találhatók. Másrészt a püspököknek a Krisztustól kapott hatalmuknál fogva törekedniük kell arra is, hogy eleget tegyenek a missziós feladatuknak, küldetésüket teljesítsék az emberek üdvözítésében, és az egyetemes egységet szolgálják. Ezért az egység veszélyeztetőit, az ún. eretnekeket mindig kizárták a közösségből. Pl. a 2. században Sinope püspöke saját fiát, Markiont közösisette ki.

A püspökök bírói-hatalmuk alátámasztását *IKor* 2, 15 versből veszik: „A lelki ember mindent megítél, maga azonban senki ítéletét nem vonja magára.” Így lettek a püspökök az elvetendő és javíthatatlan eretnekeknek úgymond „inkvizítorai.”

2.) Mi az eretnokség, kik az eretnekek? – akik miatt megszerveződtek az inkvizíciós eljárások?

A keresztény szóhasználatban az *eretnek/eretnekség* a görög *herezis*-ből ered, ami választást, elválást, válogatást jelent. Negatív jellegű fogalom: a herezis nem más, mint válogatás a kinyilatkoztatott igazságok között, azok közül egyesek elfogadása, mások elvetése. Tehát valamely kinyilatkoztatott igazság vagy igazságok *tudatos* tagadása, és a kétségbevont igazsággal ellentétes nézetek hirdetése; tévtan-tanítás és ahhoz való makacs ragaszkodás.¹

Az evangéliumokban található, majd a hitvallásokban megfogalmazott tanítást nem minden keresztény fogadta el változatlanul és fenntartás nélkül, és nem minden egyházi író tanítására illettek rá a keresztény tanítás igaz-voltának ismerető jelei. Azokat, akik eltértek az Egyház hivatalos tanításától, szembefordultak hitbeli felfogásával és mást hirdettek, eretnekeknek, heretikusoknak hívjuk. A keresztény dogmatika atyja, Szent Ireneus *herezis*-nek nevezte a józan tanítástól való eltérést.

Pál korábbi írásaiban a herezis a közösségekben kirobbant *konfliktusokat* (*Gal* 5, 20: a test cselekedetei között található a „veszekedés, szakadás, pártoskodás”); *1Kor* 11, 18: azt hallotta *Pál*, hogy a közösségben gyűlölködés, szakadás mutatkozik), az *Újszövetség későbbi* szövegeiben pedig a *téves tanításokat* (*2Pt* 2, 1: akadnak hamis tanítók, akik „tévtanokat terjesztenek”; *Tit* 3, 10: figyelmezteti Titust, hogy „a tévtanítókat néhány figyelmeztetés után kerülje”; *2Tim* 2, 25: szelíden intse „ellenfeleit, hátha megadja nekik az Isten a megtérést, felismerik az igazságot, és kikerülnek az ördög kelepcéjéből”) jelenti.²

Az Egyház kezdettől fogva különös gondot fordított a kinyilatkoztatott igazságok megőrzésére és továbbadására. Felelősnek érezte magát a hamis tanok megszüntetésére, és ezért felvette a küzdelmet az eretnekségek ellen. A püspökök

¹ SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története I.* Ecclesia Kiadó. Budapest 1983. 96.

² VORGLIMLER, Herbert: *Új teológiai szótár.* Göncöl Kiadó. 2006. 152–153.

és a zsinatok a keresztény tanítás egyre pontosabb kifejtésével és az eretnektanok eredményes megcáfolásával próbálták híveiket megvédeni, és őket az igazság ösvényein megtartani. Úgy látták, hogy a tagadások és a saját útjukat követő eretnekértelmezések az apostolokra visszavezethető hagyományt fenyegetik. Szigorúan ragaszkodtak a kötelező érvénnyel megfogalmazott hitigazságok egyfajta alapkészletéhez (*apostoli hitvallás, első egyetemes zsinatok*). Ezért a püspökök a közös veszély elhárítására zsinatokra gyűltek össze és intézkedésekkel – kiközösítéssel – léptek fel az eretnekségek ellen. Hogy a klerikusok és a laikusok a tévedést elkerüljék és az eretnekségek dzsungelében eligazodjanak, tekintélyes egyházatyák (Lyoni Szent Ireneus, Római Szent Hyppolitosz, Szalamiszi Szent Epiphanosz, Küroszi Theodorétosz stb.) eretnekségeket összefoglaló munkákat írtak.

Az eretnekségek korszakonként más és más kihatással voltak a helyi közösségi életre, ill. a társadalomra. A milánói rendelet előtt az eretnekségek (montanizmus, gnoszticizmus) csak az egyházi közösségeken belül jelentettek zavart. A keresztény közösségből való kizárásuk kimondottan egyházi ténykedésnek számított, a társadalomra semmilyen kihatása nem volt. Változott a helyzet, amikor az Egyház elnyerte a szabadságát, és a püspökök feladatköre a társadalomra is kiterjedt. Ekkor a püspököknek kifejezetten egyházi intézkedéseik is más hangsúlyt kaptak: egyházi bírásokaikkal egybefolytak a világi intézkedéseikkel. De azt is hozzá kell fűznünk, hogy ebben a korban maguk az eretnekek is (pl. az ariánusok, monofiziták) élvezhették, és elég gyakran élvezték is, a császárok és a helyi hatóságok támogatását, ami nem egy esetben az igaz hitet védő püspökök üldöztetését idézte elő. A kereszténység államvallássá válása magával hozta az egyház és a társadalom egymásra utaltságát, a közös érdekvédelmet. Ezért váltak szükségessé az egyházi és társadalmi életet szabályozó „vegyes jellegű” birodalmi törvények.

Az inkvizíciót szükségessé tevő középkori eretnekségeknél is különböztetni szoktunk. Míg a koraközépkorban a kolostorok falai között létező eretnekségek semmilyen kihatással nem voltak a külvilágra, addigra a virágzó középkori eretnekségek (elsősorban a katharok) kifejezetten veszélyeztették a családi-, társadalmi és egyházi életet. A szó mai értelmében az inkvizíció a virágzó középkor eretnekségeivel szemben szerveződött meg. Mert azok nem merőben elméleti, jámborkodó lelkesedések voltak, hanem a babonáskodás és kegyetlenkedés, a lázadás és erkölcstelenség minden szélsőséges jegyét magánviselő közveszélyes jelenségek. Az ilyen eretnekek felforgató magatartásukkal szemben szükségessé vált a hivatalos fellépés az egyházi és világi hatóságok részéről egyaránt.

3.) Egy másik tisztázásra szoruló fogalom a *kiközösítés* / latinul: *exkommunikáció* (a közösségből való kizárás) /görögül: *anathéma* (szó szerint: amin átok van, és ezért kizárják a közösségből).

A kiközösítés jelenségével találkozunk már az Ószövetségben: a súlyos bűn elkövetőit kizárták Isten népének „kebeléből”, a szent területről áthelyezték oda, ahol a gonoszság uralkodik. A korai zsidóságban e meggondolásból alakult ki az a szokás, hogy a vétkeket bizonyos időre eltiltották a zsinagógáktól, a legsúlyosabb esetekben pedig teljesen ki is zárták őket. Ugyanakkor felbukkant az a törekvés, hogy a kiközösítés ne a megtorlást, hanem a bűnös jobbitását szolgálja.

A korai keresztény közösségek átvették a kiközösítés ily módon kimunkált eszközét. A páli írások a kiközösítésre az *anathéma* szót használják (*IKor* 5, 1–5: súlyos paráznát „kizárni, átadni a sátán testének romlására”; *ITim* 1, 18 skk: Timóteus „tartson ki..., némelyeket átadott a sátánnak”; *Tit* 3, 9 skk: a gonoszok tévútra vezetnek). Az egyházi joghagyományban az egyházi *kiközösítés* / *átok* a szentségektől való kizárást és egyéb egyházi jog gyakorlásának felfüggesztését jelenti. Ennek az intézkedésnek (ma, mint mindig)

csak úgy van értelme, ha a büntetéssel sújtott ember az egyházi közösséghez kíván tartozni és rendezni akarja a helyzetét.³

A középkorban, éppen az inkvizíció idején, alakult ki az a felfogás, hogy ha a kiközösített katolikus ember egy éven belül nem kért feloldozást, akkor eretneknek minősült, s azután, mint eretnekkel jártak el.⁴

4.) Az inkvizíció csak a katolikusokat érintette, az egyházon kívül lévő emberekhez a klérus csak hittérítés céljából közeledett. Azt sem közömbös megjegyezni, hogy az inkvizíció leginkább a fejlettebb Nyugat-Európa latin országaiban (Francia-, Spanyol-, Portugália, Itália) működött, ahol illetékessége nemcsak a hitellenes bűnökre, de a szodómiára, varázslásra, boszorkányosságra is kiterjedt.

5.) Fontos továbbá kiemelnünk, hogy többféle inkvizíció létezett: a) a 12. században – zsinatok által szabályozott – *püspöki* (1184-ben), b) a 13. században keletkezett *pápai* (1231-ben), c) a 15. században szerveződött állambiztonsági szerv, a *spanyol* (1478-ban), d) a 16. században a *római* (1542-ben). Legtöbb zavart és félreértést ennek a négy fajtájú – eljárásaikban egészen különböző – inkvizícióknak szándékos összekeverése jelenti. Tanulmányomban éppen ezeket szeretném tisztázni.

6.) Az inkvizíció nem volt titkos esemény, mert nem volt mit titkolnia. A lefolytatott perekről hiteles jegyzőkönyveket készítettek, melyeket bármikor számon kérhették az inkvizítoroktól. Az okiratokat Rómába vitték, hogy helyi szinten elkerüljék a bosszúállást. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az inkvizíciónak van egy nagy értéke, és pedig az, hogy meg lehet írni a történetét. Vannak róla források. Éppen az inkvizíció tette a jogeljárást írásossá, hogy ez által is az időt húzza. Tehát nem volt hirtelen haragból származó spontán ítékezés vagy a hatalommal való visszaélés, amely abban az időben elég

³ VORGRIMLER, Herbert: *Új teológiai szótár*. 361–362.

⁴ HERGENRÖHTER, Joseph: *A katolikus egyház és a keresztény állam II*. Budapest 1874. 51.

gyakori volt a pallós joggal rendelkező földesurak esetében, akiknek áldozatairól semmi adat sincs. Valószínű, hogy több volt, mint az inkvizícióé.

Hadd éljünk egy hozzánk közelálló analógiával. 1940-ben Észak-Erdély megszállásakor Teleki Pál miniszterelnök kiadta a rendelkezést, hogy feljegyzéseket készítsenek a nemzetiségi atrocitásokról, melyeket majd Budapesten, kormány-szinten kívánnak feldolgozni. Tulajdonképpen a magyar kormány ezzel a rendelkezésével gátolni, megakadályozni akarta az atrocitásokat. S az eredmény: minden ilyen esetről, még a legkisebbekről is készült dokumentum. Ezeket az 1944-ben visszaérkező román hatóságok Kolozsváron megtalálták, és közzétették több európai nyelven, mint a Horthy-terror tombolását leleplező okmányokat. Ugyanakkor nem adták ki világnyelveken, magyarul is csak szemtanú-vallomások formájában, azoknak a vérengzéseknek a dokumentumait, amelyeket a Maniu-gárdisták követtek el, mert följegyzés nem készült róluk.⁵

Az egyház küzdelme a tévtanok ellen

Az egyház elsőrendű feladata az, hogy tagjait az üdvösségre elvezesse. Ennek érdekében minden időben a lelki vonalon bírói hatalommal rendelkező püspökök igyekeztek híveiket megóvni a veszélyes tévtanoktól/eretnekségektől, az eretnekeket pedig igyekeztek tévedéseikről meggyőzni, s ha ez nem sikerült – legtöbbször javulási szándékkal –, kizárták a közösségből. Az eretnekekhez való ezeréves viszonyulás (hogy ti. az eretnekeket nem szabad kiirtani, hanem meg kell győzni) a középkor folyamán változáson ment keresztül. Az erőteljesebb és keményebb fellépésnek az volt az oka, hogy a téves eszmék és mozgalmak nemcsak az Egyház hitét, egységét, szervezetét, hanem magát a társadalmi rendet is fel-

⁵ SOMORJAI Ádám: *Vita az inkvizícióról*. MÉRLEG 32. évf. 1996/2. 234.

forgatták. Az egyháziak és világiak egyaránt az eretnekekkel szembeni határozottabb eljárást szükségszerű önvédelemnek tekintették.

A küzdelem módszerei a középkorig aránylag enyhék voltak. Leginkább egyházi büntetéseket alkalmaztak azokkal szemben, akik nem voltak hajlandók véleményüket megváltoztatni. Mikor azonban az eretnekek egyre támadóbban léptek föl, a 11–12. századtól szigorúbban kezdtek velük eljárni. Pl. azért indult meg a fegyveres harc a katharok ellen a 13. század elején, mert sem a meggyőzés sem az egyházi büntetések különféle formái nem vezettek eredményre.⁶

Az inkvizíció fokozatosan – az eretnektörvények érvényesítésével – alakult ki, és pedig azért, hogy az egyház vezetői az államhatalommal együtt léptek föl, és az államhatalom korábbi eretnekellenes joggyakorlatát elismerve, egyre precízebben dolgozták ki az eretnekekkel szemben folytatott bírósági eljárás módozatait.

Az első eretnektörvények a kereszténnyé lett Római Birodalomban keletkeztek. Nagy Theodosius császár kénytelen volt szigorúbb birodalmi törvényeket foganatosítani az eretnekek ellen a 4. század végén: betiltotta az eretnekgyülekezéseket, irataikat elkobozta,⁷ minden keresztény alattvalóját a nikaiai hitvallás elfogadására kötelezte,⁸ halálbüntetést szabott ki az enkratita és manicheus eretnekekre.⁹ A világi előjárókat felhatalmazta, hogy maguk helyett az eretnekek felkutatására inkvizítorokat nevezzenek ki, akik a manicheus és enkratita eretnekek felkutatják és ellenük levezetik a pert. Maga az inkvizíció szó (*inquirere* – felkutatni)

⁶ Ld. GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a katolikus egyház történetébe.* 152–155.

⁷ Cod. Theod. L XVI. tit. 5. 1.; EUSEBIUS: *Vita Constantini* L III. c. 63–66.

⁸ Cod. Theod. XVI. 1. de fide cath. I. 1, 2. – Theodosius császár az ariánus Démophilosz kontsantinápolyi püspöktől azért vette el a katedrális, mert nem fogadta el a nikaiai hitvallást. Ld. SZOKRATÉSZ: *Egyháztörténet.* V. 7 In: Ókeresztény Írók 9. kt. (ford. Baán I.) SZIT. Budapest 1984. 331–332.

⁹ HERGENRÖHTER: *A katolikus egyház és a keresztény állam II.* 29.

először Nagy Theodosius rendelkezéseiben tűnik fel.¹⁰ Törvényei közül továbbá még azok érdekesekek, amelyek az eretnekeknek nemcsak vagyonuk elkobzását és a nyilvános istentiszteletektől való eltiltását írták elő, hanem megbélyegezték őket, megakadályozván, hogy világi tisztségeket elnyerhessenek és polgári jogokat élvezhessenek.¹¹ Ezzel az eretnekség ügyének végső megoldása a keresztény birodalomban az államhatalom kezébe került. Konkrét példa erre *Priscillianus*, Avila püspökének, mint első eretnekek a kivégzése 391-ben. Amikor a toledói zsinat eretnekek nyilvánította, Gratianus császár Priscillianust száműzte, aki ez ellen tiltakozott. Majd a Gratianust meggyilkoló Maximus trónbitorló császárhoz fordult Trierbe, ő pedig Theodosius törvényeire hivatkozva azzal zárta le az ügyet, hogy Priscillianust és két társát, mint eretnekeket – jeles egyházi személyiségek (Siricius pápa, Szent Ambrus, Szent Márton, a konstantinápolyi pátriárka) tiltakozásai ellenére – lefejeztette. Íme, az első eretnekper is jelzi, hogy a szigorúbb fellépés nem az egyház, hanem a világi hatalom részéről történik. Hasonlóan az 5. században, több császár mondott ki halálos ítéletet a donatista, pelagianus és manicheista eretnekekre. A 6. században Justinianus császár az eretnektörvényeket fel is vette a polgári törvénykönyvbe, a *Corpus Iuris Civilis*be. Ettől fogva az eretnekség felségsértés, *crimen laesae maiestatis* bűnténynek, a császári hatalom megkérdőjelezésének számított. Ezért pedig a Római Birodalomban mindig, még a pogány korszakban is, halálbüntetés járt.

¹⁰ *Sublimitas itaque tua det inquisitores, aperiat forum, indices dinuntiatoresque sine invidia delationes accipiat, nemo praescriptione communi exordium accusationis huius infringat.* Idézi HERGENRÖHTER: *A katolikus egyház és a keresztény állam II.* 29. – Az inkvizíció középkori jelentésében Hannibalus római szentár 1231. évi döntéseiben is megtalálható, akinek a pápa távolléte miatt intézkednie kellett a befurakodott eretnekekkel szemben.

¹¹ Cod. Theod. 1. c. 1. 42.

Theodosius és Iustinianus törvényei mellett az eretnekekkel szembeni eljárásban irányadó szerepe volt *Szent Ágoston*nak és más egyházatya megnyilatkozásának. A nagy hippói püspök kezdetben a donatista eretnekekkel szemben rosszalatta a keményebb föllépést, azonban – a fanatikus circumcellionisták erőszakoskodásai által okozott – keserű tapasztalatai miatt nézetét megváltoztatta.¹² Elsősorban didaktikai megfontolásból sürgette az eretnekekkel szembeni határozottabb fellépést. Mivel az embert sokszor befolyásolják a külső körülmények, ugyanígy az eltévelyedett eretneket is a félelem jóra indíthatja, ha jó pedagógusként megfelelő szigorral közeledünk hozzá. Nem az eretnekeket kívánta üldözni, hanem a bennük lévő hamisságot.¹³ Véleményével Ágoston nem állt egyedül. Szent Jeromos Riparius presbiterhez írt levelében nehezményezi, hogy az ereklyetiszteletet gyalázó Vigilantius papot püspöke megtűri és „szemet huny örültsége fölött, s apostoli pálcájával, sőt vasvesszőjével nem törí össze ezt a haszontalan edényt, s nem adja át halálnak a testét, hogy megváltást nyerjen a lelke”.¹⁴ Nagy Szent Leó pápa is jámborsági cselekedetnek minősítette a lappangó manicheusok feljelentését.¹⁵ Ugyanezt az álláspontot képviselték Nagy Szent Gergely pápa,¹⁶ Szevillai Szent Izidor¹⁷ vagy a középkori lelkiiséget befolyásoló/meghatározó Clairveaux-i Szent Bernát.¹⁸ De

¹² AUGUSTINUS: *Retractationes/Reviziuni*. II. 5. Ed. Anastasia. 1997. 120.; Szent Ágoston 93. számú levele Vincentius Cartennensis-hez írta, aki különösen kitűnt a katolikusok elleni rágalmazásban és kegyetlenkedésben. Ld. PUSKELY Mária: *Epstularium Sancti Augustini episcopi Hipponensis*. In: *Studia Theologica Transsylvaniensia* 13/Supplementum I. Kolozsvár–Gyulafehérvár 2010. 57.

¹³ AUGUSTINUS: *De Civitate Dei* I. Könyv, XIX. c. 16.

¹⁴ JEROMOS: 109. levél. In: *Szent Jeromos levelek II.* Szenszár Kiadó. Budapest 2005. 137–139., itt 137.

¹⁵ LEO: *Sermo* 9. c. 4.

¹⁶ Ep. 74 et ep. 75.

¹⁷ *Hisp. Sent.* III. 51. 53.

¹⁸ *Sermo* 76 in *Cantic.* n. 12.

a kényszer alkalmazását és a halálbüntetést a felsorolt atyák közül senki sem kívánta.¹⁹ Mert helyesen különböztettek úgy-mond a „hitetlenek” (egyházon kívüliek) és az eltévelyedett keresztények között. Szent Bernát, akiről tudjuk, hogy az eretnekek külső büntetése mellett kardoskodott, tiltakozott, hogy a hitetleneket az egyháznak kényszerrel nyerjék meg. Elvét, hogy „senkit sem szabad kényszeríteni a hitre”, a középkor egyháza magáévá tette.²⁰

Bár az eretnekekre már Justinianus császár (527–565) törvénykönyve a máglyahalál büntetését írta elő, tényleges eretnekégetésre csak 1022-ben került sor, amikor Jámbor (II.) Róbert francia király (996–1031) 12 eretnekséggel gyanúsított klerikust/kanonokot tűzhalálra ítelt és Orleansban kivégeztetett. Néhány évvel később (1029) a milánói nemesek eretnekségi váddal társaik egész sorát küldték a máglyára. III. Henrik császár 1052-ben „mindenki beleegyezésével” a goslar-i eretnekeket kötél általi halálra ítélte. 1115-ben, míg a püspökök Beauvais-ben az eretnekek sorsáról tanácskoztak, a nép, félve a tanácskozó klérus engedékenységetől, megrohanta a börtönt és a fogvatartott eretnekeket a városon kívülre hurcolta és megégette. Amikor, 1144-ben a kölni pogromra került sor, a város érsekének minden tiltakozása ellenére a dühöngő tömeg megégette az eretnekeket. Ekkor fogalmazta meg Szent Bernát híres mondását: „Méltányoljuk a nép buzgalmát, de azt nem, amit cselekedett, hiszen a hit a meggyőződésből fakad, nem szabad erőszakkal kikényszeríteni.” Később úgy nyilatkozott, hogy bár jobb elfogni az eretnekeket, minthogy újabb feszültségeket keltsenek más vidékeken. „De azt mondom, nem fegyverekkel, hanem érvekkel kellene megfognunk őket, hogy megcáfoljuk tévedéseiket, és lehetőleg ki kell őket békíteniünk a katolikus egyházzal, hogy visszavezessük őket az igaz hitre.

¹⁹ HERGENRÖTHER 37–38.

²⁰ Sermo 66. In Cant.

Valóban, arra kell törekedni, hogy minden embert megment-sünk és meggyőzzük őket az igazságról”.²¹

Mindent összegezve, elmondható, hogy a 11–12. századokban inkább az állami hatóságok léptek fel és jártak el a társadalmat is veszélyeztető eretnekekkel szemben.

A püspöki inkvizíció

A püspöki eljárások eredetileg nem is a laikuseretnekek miatt, hanem az egyházi törvényeket áthágó klerikusok megbüntetése végett történtek. Csak a 12. század második felétől fejlődött inkvizíciós intézménnyé a püspökök bírói eljárása, amikor az eretnekmozgalmak tömegmozgalommá alakulva az egyház és a társadalom létét fenyegették. III. Sándor pápa (1159–1181) 1162. december 23-án egy tervezetet dolgoztatott ki, hogy hogyan kell az eretnekek ügyében rendszeresen és erélyesen eljárni. A megyéspüspökök hatáskörébe utalta az intézményt, meghagyva nekik, hogy vádemelés nélkül – *ex officio* (hivatalból) – lépjenek fel az eretnekekkel szemben. Világos bizonyíték vagy önvallomás nélkül senkit sem szabadott elítélni, mert jobb a vétkest szabadon engedni, mint az ártatlant büntetni.²² Az 1179. évi lateráni zsinat 27. kánonja az eretnekek elleni harcot a hitetlenek elleni keresztes hadjárattal tette egyenértékűvé, s a benne részvevő világiaknak pedig ugyanolyan bűnbocsánatot és törvényes védelmet garantált, mint a kereszteseknek. A zsinat felszólította a világi és egyházi hatóságokat, hogy minden eszközzel nyomják el az eretnekeket. A vádeljárás jogi

²¹ HESEMANN, Michael: *Sötét alakok*. Szent István Társulat. Budapest 2009. 161.

²² Ep. 118. p. 187: *cautius et minus malum est, nocentes et condemnandos absolvere, quam vitam innotentium severitate ecclesiastica condemnare, et melius, viros ecclesiasticos plus etiam quam deceat esse remissos, qua min corrigendis vitiis supra modum existere et apparere serveros*. Idézi HERGENRÖHTER: *A katolikus egyház és a keresztény állam II*. 64.

formáját az 1184. évi veronai zsinat teremtette meg, vagyis a püspöki inkvizíciót, amikor a püspököknek elrendelte, hogy a szokásos egyházmegyei vizitációk alkalmával a gyanús helyeken kutassák föl az eretnekeket, a világi hatóságok pedig büntessék meg őket. A teológusok között ui. az a nézet vált uralkodóvá, hogy az eretnekség felségsértéssel egyenlő. Ennek hatására a veronai zsinat pápája, III. Lucius Barbarossa Frigyes császár jelenlétében több, név szerint megemlített eretnekre kiközösítést mondott ki, és a régebbi zsinati határozatokat felelevenítve, a püspököknek a vádemelési (*accusatio*) eljárás helyett a felkutatási (*inquisitio*) eljárást írta elő. Szükségesnek tartom kiemelni, hogy a zsinat azokat közösisítette ki, akik egyházi felhatalmazás nélkül mertek prédikálni és a hivatalos egyháztól eltérő tanokat terjesztettek. „Mivel egyesek a jámborság látszatával igehirdetésre szóló felhatalmazást tulajdonítanak maguknak, azért mindenkit, aki a tiltás ellenére vagy pápai és püspöki felhatalmazás nélkül nyilvánosan vagy magánkörben merészel ígét hirdetni, és azokat, akiket a római egyház vagy egyes püspökök egyházmegyéikben eretneknek nyilvánítanak, az örökös kiközösítés kötelékével kötözzük meg”.²³ Barbarossa Frigyes császár ezt a fajtájú zsinati szabályozást nem találta elég szigorúnak, ezért megparancsolta, hogy minden eretneket sújtsanak birodalmi átokkal: ezzel ugyan szabaddá váltak, de minden polgári jogukat és tulajdonukat elveszítették.

III. Ince pápa (1198–1216) két fontos lépést tett a püspöki inkvizíció megerősítésére. Egyrészt többször elvetette a koraközépkori irracionális istenítéleteket, s helyettük az inkvizíciót, mint szabályozott jogi eljárást tette kötelezővé.²⁴

²³ Idézi GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a katolikus egyház történetébe*. Jel Kiadó. 2006. 154.

²⁴ „Bár a világi bíráknál elterjedtek a népies ítélkezési módok, mint a hideg vízé, az izzó vasé vagy a párbajé, az ilyen ítéleteket az egyház nem fogadta el, minthogy megvan írva az isteni törvényben: »ne kísérsd Uradat, Istenedet«. Ld. III. Ince levele, 1214.

Másrészt (1199-ben) az eretnekséget a régi római felség-sértéssel (*crimen laesae maiestatis*) azonosította, aminek következtében az egyházi eljárás folytatása és az eretnység kimondása után az elítéltet átadták a világi hatóságnak a világi törvények szerinti halálbüntetés (tűzhalál) kiszabására.

A veronai döntést 1215-ben, a 4. lateráni egyetemes zsinaton a püspökök megerősítették, és egyházi törvényerőre emelték.²⁵ Mindjárt hozzáteszem, hogy az egyház elsősorban az eretnekek megtérítésére helyezte a hangsúlyt. A vizsgálatokért a püspököket tették felelőssé. Minden püspöknek vagy egy megbízottjának évente legalább egyszer el kellett látogatnia az eretnekek által lakott plébániákra, és három vagy több becsületes embert kellett köteleznie arra, hogy megnevezzék az eretnekeket. Ezután felszólították a gyanúsítottakat, hogy tegyenek esküt az evangéliumra. Ha mindezt megtették, bebizonyították ártatlanságukat. Ha bevallották és visszavonták tévtanait, feloldozást nyertek és vezeklésre kötelezték őket. A püspök ítélete szerint csak az számított bűnösnek, aki megtagadta az esküt, vagy a vallomását követően bizonyíthatóan visszaesett az eretnységbe. Az eskü önmagában azért számított elegendőnek, mert a katharok és a valdesiek tiltottak mindenfajta esküt, míg ez az „igaz” katolikusnak nem okozhatott gondot. Akire rábizonyították az eretnység vádját, azt átadták a világi bírónak, hogy a hatályos törvények szerint elítélje.

A katharok ellen viselt háború után a toulouse-i zsinat (1229) ismételen összefoglalta az eretnekek felkutatására és megbüntetésére vonatkozó szabályokat. Minden püspök és exemptióval bíró apát köteles volt a hozzájuk tartozó plébániákon egy papot és két-három világi hívőt megbízni, hogy az eretnekeket szorgalmasan kutassák és őket az egyházi és világi előjáróiknál feljelentsék, akik aztán megindítják a nyomozást. Ugyanakkor azt is elrendelte (1–3. c.), hogy aki

²⁵ Az eretnekek ellen hozott törvény kánonjait vö. Sz. JÓNÁS, 294–295.

tudva és akarva menedéket ad egy eretneknek, annak vagyonát el kell kobozni, és az eretnek házát le kell rombolni. A rejtőző eretneknek pártolóit más helyi jellegű zsinatok²⁶ az eretneknek kijáró büntetésben részesítették. A toulouse-i zsinat ezzel kapcsolatban megismételte a IV. lateráni zsinat 3. kánonját is: aki jószágán megtűr eretneket, annak birtokát el kell venni. A jogtalanság és a hamis vádak elkerülése érdekében az eretnekség ténymegállapítására vonatkozó ítélet kimondását a püspöknek vagy más meghatalmazott egyházi személynek tartotta fenn (18. c.). Csak a visszaeső eretneket részesült büntetésben, a megtérő eretnek kegyelmet kapott, de hivatalát elveszítette és ruháján két keresztet kellett viselnie. Közhivatalt csak abban az esetben tölthetett be, ha őt a pápa jogaiba visszahelyezte. Az ügyüket rendbe hozó eretneknek kötelező volt évente háromszor gyónni és áldozni, különben ismét az eretnekség gyanúját vonták magukra. Megjegyzendő, hogy a IV. lateráni zsinat 21. kánonja a hívek számára az évi egyszeri gyónást és áldozást kötelezte.²⁷

A pápai inkvizíció

Amikor a katar-tan a Német-római császárság lombardiai részében is terjeszkedni kezdett és kellemetlen feszültségeket okozott, velük szemben II. Frigyes császár lépett fel erőteljesen. Frigyes Rómában, 1220. november 12-én, koronázásának napján társadalmi vonatkozású törvények mellett két eretnekségellenes törvényt is kimondott: jószágvesztésre ítélte őket, s a világi hatóságokat kötelezte, hogy az eretnekeket kiűzzék a birtokaikról, melyeket egy éven belül

²⁶ Az 1215-ös montpellier-i zsinat 46. kánonja, az 1227-es narbonne-i zsinat 14. kánonja, az 1234-es arlesi zsinat 5. kánonja, az 1246 zsinat 1. kánonja.

²⁷ Vö. HERGENRÖHTER: *A katolikus egyház és a keresztény állam II.* 255–58.

az igazhitűeknek juttatnak.²⁸ Lombardiában a császári parancs értelmében az eretnekeket kezdték összefogdosni és nyilvánosan megégetni. Frigyes azzal érvelt, hogy ha már egy világi felség megsértéséért is halálbüntetés jár, akkor az „égi Felség” megsértéséért még inkább. A római jog szerint máglyahalál volt a szokásos büntetés az istenkáromlásért, boszorkányságért, anyagyilkosságért, gyújtogatásért és a felségsértésért. S egy olyan társadalomban, mely nem ismerte az egyház és állam különválasztását, és amelynek alapszerződése a kereszténység volt, az eretnekség felségsértésnek, államellenes összeesküvésnek számított, amiért halál járt. Akkoriban sokkal enyhébb vétségekért is kiszabták a halálbüntetést, pl. ha valaki lecsiszolta az aranypénz szélét, mint pénzhamisítót halálra ítélték. Az eretnekek pedig vallás-hamisítóknak számítottak, ami súlyosabb, hiszen Krisztus tanítása drágább minden földi kincsnél – vélték a középkori keresztények.

Európában az első modern államot (Észak-Itáliát és Szicíliát) létrehozó II. Frigyes kíméletlenül bánt el az eretnekekkel, s a velük szemben alkalmazott halálos ítéletet pedig 1224-ben birodalmi törvényé nyilvánította. Ő, aki a legádázabb harcban állt a pápákkal, akit később eretneknek nyilvánítottak és megfosztották a trónjától, az 1230-as években a közbiztonság érdekében valóságos eretnek-hajtóvadászatot szervezett, sőt, Észak-Itáliában első ízben ő égette meg az eretnekek.

II. Frigyes akcióját nem szemlélhették tétlenül az egyház felelősvezetői, mert ha el is fogadható, hogy a makacs és visszaeső eretnekeket tűzhalálra kell ítélni, mindjárt felvetődött az a kérdés: ki mondja meg, hogy ki az eretnek és ki az ártatlan? S mivel a helyi egyházak püspökei sokszor voltak kitéve az állami hatóságok befolyásának, és a bűnösök kivizsgálását sem végezték kellő szorgalommal, vagyis nem

---

²⁸ HERGENRÖHTER: *A katolikus egyház és a keresztény állam II. 54*

teljesítették inkvizíciós feladatukat, ezért IX. Gergely pápa (1227–1242) megszervezte a *pápai inkvizíciót*. A pápa II. Frigyes országában, Szicíliában és Észak-Itáliában a felségsértők ellen folytatott büntetőeljárást 1231 novemberében alkalmazta az eretnekek ellen. Az *Excommunicamus* kezdetű bullájával a bűnösök felkutatását és bűnösségük kivizsgálását a fiatalon alapított domonkos rend szerzeteseire bízta. Ezzel megszületett a pápai inkvizíció, viszont nem szűnt meg a püspöki inkvizíció, az csak háttérbe szorult. A pápai inkvizítoroknak nemcsak a feljelentett eretnekeket kellett kihallgatniuk, megtéríteniük, vagy elítélniük, hanem őket fel is kellett kutatniuk.

A pápai inkvizítornak elsősorban becsületes és megvesztegethetetlen jellemű embernek, teológialag képzettnek (*magister*-i végzettséggel) és legalább 40 évesnek kellett lennie. Ezen kívül széles teológiai, egyházjogi és pszichológiai műveltséggel, valamint élettapasztalattal, egészséges emberismerettel, fedhetetlen étellel is bírnia kellett. Feladatának ellátásakor szigorúan igazodnia kellett az érvényes előírásokhoz, különben őt is megbüntethették. A szerzetes-inkvizítorok felett saját előljáróik nem diszponálhattak, csak a pápa.²⁹ Amennyiben egy inkvizítorról megbizonyosodott, hogy ártatlanokat kényszerített beismerő vallomásra, akkor ő is börtönben végezte életét. IX. Gergely pápa célja a pápai inkvizíció létrehozásakor a bulla szerint az volt, hogy a tévtanokat kiirtsa, és a tévtanítókat visszavezesse az egyházba.³⁰

Ha egy inkvizítor túlságosan buzgón végezte dolgát (pl. Marburgi Konrád, † 1233), a nép széles tömegei csak helyeselték azt. Tomas de Torquemadát († 1498), a spanyol Szent Törvényszék első előljáróját, aki mintául szolgált Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* c. művének fő-inkvizítor-figurájához, hazájában a 18. századig szentnek és

²⁹ Alexander IV.: *Const. Catholicae*, 1260.

³⁰ HESEMANN, Michael: *Sötét alakok*. 162–163.

hősnek tisztelték, csak Spanyolország ellenfelei (Anglia, Franciaország) által kitalált *fekete legendának* lett az intoleráns, kegyetlen szereplője.³¹

IX. Gergely pontosan szabályozta a bírósági eljárást, ezért rendszerint azonos minta szerint folyt le minden per. Az inkvizítor azzal kezdte a működését, hogy miután megérkezett az adott városba vagy faluba, felvilágosító beszédet intézett a néphez, melyben az igaz hitet ismertette, és a tévelygőket az igaz hithez való visszatérésre szólította fel. Ezután 15–40 napig terjedő „kegyelmi időszakot” hirdetett meg, mely alatt minden eretnek szabadon jelentkezhettek, megtérhetett és bűnbánatot tarthatott. Aki beismerte és megbánta bűneit, az feloldozásban részesült, mindössze bizonyos ideig egy keresztet kellett viselnie a ruháján, kezében nádpálcával kellett megjelennie a misén, pár hétig böjtölnie kellett, vagy zárandokútra kellett indulnia. Az inkvizítor ezen kívül eretnektársai felől is megkérdezte. A megnevezettek / gyanúsítottak, ha belátták eretnokságukat és vállalták a bűnbánati eljárást, vezekeltek és szabadon távozhattak. Ezen gyanúsítottak kihallgatása azzal kezdődött, hogy előbb az inkvizítor megkérdezte, kik az ellenségei. Ha a feljelentő közékük tartozott, a vádat azonnal ejtették. Az esküt csak akkor követelték meg, ha „alapos gyanú” merült fel; annak letétele után azonban a gyanúsított bocsánatot nyert és vezekelnie kellett ugyan, mintha magától jelentkezett volna. De ha nem volt hajlandó esküt tenni, automatikusan ítélethez és a világi bíróságnak történő kiadásához vezetett.

IX. Gergely által létrehozott pápai inkvizíciót utódai és a regionális zsinatok kiegészítették az előállt helyzeteknek megfelelően. Az 1234. évi arlesi zsinat 6. kánonja a színleg megtérő eretneket veszélyesnek nyilvánította, és életfogytiglani fogságra kényszerítette, akinek eltartását saját vagyonából kellett fedezni. A Narbonne-i zsinat (1243) a szegény sorsú

³¹ HESEMANN, Michael: *Sötét alakok*. 167.

eretnekek eltartását nem a püspökre, hanem magára az inkvizítorra hárította, viszont a megtért és ismét visszaeső eretnekekre a máglyahalál várt.³² Ugyanez a zsinat visszaeső bűnösnek nyilvánította azt az eretneket, aki ugyan megtért, de más eretneket fogadott be, viszont enyhébb eljárásban részesült. Ha eretnekpártfogóként esett vissza, biztosítékot kellett letennie s Rómába utaznia, hogy a pápa ítéletét vegye.³³

Általános megítélésben egyes történészek – nem a leghelyesebben – a pápai inkvizíciót azonosítani szokták a *kínvallatással*. Tény, hogy a római jog újjáéledésével (1224 óta) a világi törvényszékek mindenütt – még a tolvajok esetében is – alkalmazták a kínvallatást. A pápák isteni és emberi jogra hivatkozva sokáig elleneztek, csak IV. Ince 1252-ben engedte meg.³⁴ A kőpad alkalmazásának a módja azonban korlátozott és szabályozott volt. A viennei zsinat is 1311-ben – elsősorban a templomos szerzetes-lovagrend miatt – bizonyos esetekre korlátozta a kínvallatást, s egyben körülírja az eljárás módját: a gyenge szervezetű és idős embert tilos volt kőpadra vonni, náluk a böjt egyenértékűnek számított a tortúrával; a kínvallatást csak egyszer lehetett alkalmazni; csak egy fél órát tarthatott; a kőpadon tett vallomást a vádlott 24 órán belül visszavonhatta. Aki a kínzás hatására sem vallott, azt szabadon bocsátották. Ha valakire rábizonyosodott az eretnekség, nem következett mindjárt az ítélethirdetés, hanem a bíró többször figyelmeztetése, melynek hatására téves tanítását az illető visszavonhatta. Aki tévtanát visszavonta, azt nem ítélték el, hanem a kiszabott poenitentia után felmentették. Csak a megátalkodott eretnekeket adták át törvényes eljárás végett a világi hatalomnak.

³² Az 1243-as Narbonne-i zsinat 11. kánona értelmében büntették a visszaeső bűnösöket.

³³ Narbonne-i zsinat 12. kánonja.; HERGENRÖHTER: *A katolikus egyház és a keresztény állam II.* 66.

³⁴ Innocentius IV.: Const. Ad extirpanda 9. a. 1252. § 25. Valamint Urbanus IV. 1621.

A kárhoztató ítéletet az inkvizítor csak a püspök hozzájárulásával mondhatta ki.³⁵ Az eretnekper sohasem történhetett titokban. A tanúk meghallgatását két lelkiismeretes férfi jelenlétében,³⁶ az ítélethozatalt pedig szakértők bevonásával végezhették.³⁷ Az inkvizítorokra a püspökök ellenőrei vigyáztak fel.³⁸

A szabályos eljárások akkor szenvedtek csorbát, ha az inkvizítorokra a világi hatóságok nyomást gyakoroltak – mint például a pápai inkvizíció legnagyobb számú áldozatát hozó templomos szerzetesrend vagy Szent Janka (Jeanne d’Arc) esetében.³⁹

A spanyol inkvizíció

Sokan semmi különbséget nem tesznek a pápai és a vérmes spanyol inkvizíció között, mely nem egyházi, hanem inkább világi intézmény volt, amit ma egyfajta államügyészi hivatalnak mondhatnánk.

A spanyol inkvizíció a spanyol nemzeti egység és a királyi abszolutizmus létrejöttével függ össze. Politikai jelentőséget kapott az a tény, hogy Spanyolországban IV. Henrik (1454–1475) uralkodása alatt kitört anarchia idején a zsidók nagyhatalomhoz jutottak.⁴⁰ Keresztény adósaikat – az

³⁵ Clemens V.: De haer. 1. c. § 1.

³⁶ Urbanus IV. Const. 2. Licet 1262. § 6.

³⁷ Alexander IV.: Const. Cuperinter 1260.

³⁸ Alexander IV.: Const. 9. Ad Capiendum 1257.

³⁹ HESEMANN, Michael: *Sötét alakok*. 164.

⁴⁰ Európában a zsidóság mereven ragaszkodva fájához és vallásához, idegen testet alkotott a középkori keresztény társadalomban. Gyakran kellett elviselnie a félrevezetett és gyűlölködő tömegek haragját és üldözését. Különösen Spanyolországban vált súlyossá a helyzetük, részben mert sokan voltak, részben mert kapzsiságukkal maguk ellen ingerelték a közhangulatot. Az 1351-ben kirobbant üldözés során a keresztiségen kívül csak a halált választhatták. A halálfélelemből vállalt megtérés legtöbbször nem volt őszinte, és mihelyt megszűnt az üldözés vagy a társadalmi

uzsorarendszer alapján – olykor még hitük megtagadására is rá tudták venni, a *marránók* (megkeresztelkedett zsidók) pedig elég gyakran titokban kitartottak eredeti hitük mellett. Ezzel egyidejűleg a *moriscók* (megkeresztelkedett mórok) hatalma is megnőtt, és általuk olyan régi eretnekségek keltek új életre, mint a manicheizmus. A spanyolok ekkor megijedtek az „újkeresztényektől.”

1474-ben Izabella királynő és Katolikus Ferdinánd király házasságának köszönhetően egyesült Kasztília és Aragónia. Az évszázados reconquista mozgalom meghozta a gyümölcsét, s az utolsó mór emirátust, Granadát is felszabadították. Ezzel az Ibér-félszigeten megszűnt a 700 éves arab uralom, és a spanyolok hozzáfoghattak az egységes modern államuk kialakításához. A királyságnak meg kellett teremtenie az ország belső egységét és nemzeti önazonosságát. Ezt pedig még potenciálisan veszélyeztette a muzulmán világ. Konstantinápoly csak néhány évtizede esett el, a török már megvetette lábát a Balkánon, és megkezdte az előrenyomulást Afrika és Európa felé. Ebből is érthető, hogy a királyi pár minden áron az egységes nemzeti állam megteremtésére törekszik, és a potenciális „árulóktól” tart. Ferdinánd és Izabella IV. Sixtus pápához fordultak az inkvizíció felállítására érdekében. A pápa kezdetben vonakodott, de amikor a spanyolok elfoglalták Nápolyt és közel kerültek Rómához, végül is engedett, és 1478. november 1-jén kibocsátott bullájában engedélyezte a spanyol inkvizíció felállítását. Ez az állami hivatal teljesen a királytól függött. Az inkvizíciós tanács/*Suprema* tagjait a király nevezte ki, a főinkvizítor személyét a király jelölte ki. Az inkvizíciónak annyiban volt egyházas jellege, hogy az inkvizíciós tanácsban egyházi

---

nyomás, legtöbbször titokban, de sokszor nyíltan is, visszatértek őseik hitére. A társadalomra és államra azok a látszatra megkeresztelt zsidók voltak a veszedelmesek, akik a legmagasabb tisztségekbe is eljutva, belülről fejtették ki romboló hatásukat. Aknamunkájuk kivédésére a királyi család pápai beleegyezéssel felújította a csaknem teljesen eltűnt inkvizíciót.

személyek is helyet foglaltak és a bírósági eljárás vallásos keretek közt folyt le. A spanyol önkényuralmi rendszer a saját maga által fenntartott és rettegett intézményt gyakran politikai ellenfeleik megsemmisítésére és vagyonszerzési célokra is felhasználta.

Az inkvizíció tevékenysége ellen az apostoli Szentszék többször is felemelte a szavát, és a pápák az inkvizítorok elmozdításával próbálták az intézmény embertelenségét csökkenteni. A kormány 1492-ben azokat a zsidókat, akik vonakodtak megkeresztelkedni, kiutasította az országból. Pár év múlva ugyanezt tette a kereszténység felvételétől vonakodó mūzulmánokkal vagy más néven mórokkal. A királyi házaspár az idegen fajú és vallású elemek eltávolításával akarta hatalmát megerősíteni, és az egységes spanyol királyságot kialakítani. Az általuk működtetett inkvizíció a nagy kiutasítások után is még sokáig üldözte a visszamaradt titkos zsidókat (marranók) és muzulmánokat (moriszkók).

Annak ellenére, hogy a spanyol inkvizíció sokszor indokolatlan szigorral lépett föl az állam ellenségei ellen, egyes történétírók eltúlozzák az intézmény szörnyűségeit, még inkább az áldozatok számát. Az *auto da fé* (*actus fidei*) a közhiedelemmel ellentétben nem kivégzés volt, hanem az igazhitűség egyfajta szemléje. Ünnepeles szentmiséből, a vádlottak nyilvános felvonultatásából, az ítéletek ünnepeles kihirdetéséből, és a bűnbánók nyilvános eskütételéből és hitvallástételéből állt. Az eseményre a város terén került sor. Számos autodafén nem történt sem halálra ítélet, sem kivégzés.⁴¹ Az ítélet kihirdetése után adták át az elítéltet a világi hatóságnak, aki legtöbbször egy-két nap múlva hajtotta végre a kivégzést.

---

⁴¹ Vö. SZÁNTÓ: *A katolikus egyház története I.* 516–517.; HOVE, Brian von: *Túl az inkvizíció mítoszára.* In: *Mérleg* 30. évf. 1994/4. 411–429.; BRAUDEL, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában II.* (ford. Szilágyi Éva), Akadémiai K.–Osisirs Kiadó. Budapest 1996. 817–865.

Igazából a spanyol inkvizíció világi intézményként működött, és viszonylag nem sok spanyolnak érintette közelebbről az életét. A köztudatba, elferdítve, egy hitehagyott és nemzetét eláruló spanyol pap, *Juan Antonio Florente* (1756–1823) dobta be 1817-1818-ban napvilágot látott *Storia critica dell' Inquisizione spagnola* (A spanyol inkvizíció kritikai története) című négykötetes művével.

(Florente a francia forradalom idején az Inkvizíció főtitkári tisztségét töltötte be Madridban. Vállalta a kollaboránsi szerepet, a franciák számtalan megtiszteltetésben részesítették, ráadásul az Inkvizíció archívumainak őrzését is rábízták. A franciák visszavonulásakor neki is mennie kellett, és tíz évet töltött emigrációban. Művét Párizsban adta ki 1817-18-ban).

Florente koholmányait a történelemtudomány rég megdöntötte. De a rémregényíróknak és történelemhamisítóknak (Michael Baigen – Richard Leigh: *Az Inkvizíció*) a spanyol vizsgálati eljárás kiszínezése ma is csemege. A spanyol *autodafé* elferdítésével elsősorban az elítéltek létszámát túlozzák el.

A Vatikán levéltárában, 2004-ben feltárt dokumentumok szerint Spanyolországban a 17. századig 44.647 eretnekepert folytattak le. A vádlottak nagy része kezdetben megkeresztelkedett zsidó és mór volt, majd később protestánsokat is elítéltek, akiket az ösellenség, Anglia ügynökeinek tartottak. Az esetek 1, 8 százalékában, tehát 800 esetben mondtak ki halálos ítéletet. Ezzel szemben a halottak tízezreiről vagy akár százezreiről szóló tudósítások mértéktelen túlzások, melyeket Napóleon Spanyolországba való bevonulása után propaganda-célokból terjesztettek el.⁴²

⁴² HESEMANN, Michael: *Sötét alakok*. 168.

A római inkvizíció

A római inkvizíciót III. Pál pápa (1534–1549) 1542-ben alapította „Szent Officium” nevéen, hivatalosan: *Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis* (Római Inkvizíció Általános Kongregációja) – a katolikus tanítás őrzése és védelme céljából. A tévtanokat le kellett leplezni, az „eretnek” teológiai és tudományos állásfoglalásokat felül kellett vizsgálni és el kellett vetni. Az e célból létrejött „inkvizíció” nagy előrelépést jelentett a középkorhoz képest, mindenben alkalmazkodott megváltozott körülményekhez. Az 5 + 1 kardinálisból összeállt bíborosi testület alkotta a Katolikus Egyház legfőbb törvényszékének bírói testületét.

A római inkvizíció abban is különbözött az eddigi gyakorlattól, hogy a peres eseteket nem egy inkvizítorra bízta, hanem általános szabályokat határozott meg az inkvizíciós perek lefolytatásához. Ezek a szabályok, melyek egységes, korrekt perjogi eljárást tettek lehetővé, a modern perrendtartás kialakulásához járultak hozzá. Másképpen fogalmazva: az emberséges büntető-végrehajtást a római inkvizíció találta fel! Ha az ítélet „életfogytig” szólt, az elítéltet három év után szabadon engedték, ha megbánást tanúsított. A római inkvizíció börtöneiben a vádlottnak joga volt az ágyhoz, asztalhoz, mosdási lehetőséghez, törülközőhöz, hetente kétszer friss ágyneműhöz, tiszta ruhához és rendszeres ellátáshoz.

Elsősorban nem az számított eretneknek, aki vétett az erkölcsi és hitbéli tanítás ellen, hanem az, aki kitarzott vétke mellett, vagyis csak a megátalkodottság (*pertinetia*) jelentett büntetést.

Az inkvizítornak csak szabályos feljelenést (a vétség helyét, idejét pontosan megnevezve) szabadott elfogadnia, a hallomáson alapulót nem.

Az inkvizítor legalább két tanú jelenlétében hallgatta ki a vádlottat, szembeülve, mintegy beszélgetés formájában. Minden kérdést és választ jegyző rögzített. „Kiegészítő bizo-

nyítási eszközként” a kínzást csak akkor alkalmazhatta, ha nyomós bizonyítékok merültek fel a vádlottal szemben, és ő még mindig tagadott. Az így nyert vallomás csak akkor volt érvényes, ha a vádlott egy nappal később is megerősítette és aláírta. Megjegyezzük, hogy a világi bíróságokon alkalmazott hüvelykszorítók, nyújtópadok és izzó vasak a római inkvizíciónál tiltott eszközök voltak, s már 1635-ben minden fajtájú kínzást összeegyeztethetetlennek tartottak a Szent Officium eljárásával.

Amennyiben a római inkvizíciót korának világi bíróságaival hasonlítjuk össze, akkor azt is mondhatnánk, hogy figyelemreméltó és lelkiismeretes intézménnyel állunk szemben. Nem véletlenül történt meg, hogy egyesek csak azért, hogy szabaduljanak a világi bíróságtól, eretneknek tették magukat, s így az emberségesebb római inkvizíciót fogadták el bírójuknak.

A 21. században a vatikáni tikos levéltárak kutatásával, a dokumentumok pontos feltárásával és ismertetésével rendezett történészkonferenciákon az inkvizíciót előítélet-mentes szemléletmóddal tárják ma a nagyvilág elé.

Az inkvizíció értékelése

A történetírás az inkvizíciónak leginkább *árnyoldalait* szokta kiemelni, bizonyos mértékben joggal, mert súlyosan megalázta az emberi méltóságot. A középkornak erről az intézményéről, mely az emberiség történelmének egyáltalán nemcsak középkori és egyházi jelensége, ha a korviszonyokból kiindulva mondunk bírálatot, meg kell állapítanunk, hogy akkor bizonyos fokban érthető és szükségszerű intézmény volt. Természetesen a történelmi létjogosultság elismerése nem jelenti az intézmény túlzásainak, embertelenségeinek helyeslését. Bár az inkvizíció, elsősorban módszerei és a lelkiismereti kényszer miatt a középkor sötét foltjaihoz tartozik, ha azt

tárgyilagosan akarjuk megítélni, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a keresztény hitre épülő középkorban nemcsak az egyháziak, de az egész társadalom is az eretnekséget, mint a hittel való szembefordulást, a legnagyobb bűnnek vélte.⁴³ Ebből kiindulva az egymással igen szoros kapcsolatban álló egyházi és világi hatalom kötelességének tartotta, hogy szigorúbb eszközökkel lépjen föl azok ellen, akik gyakran nemcsak a vallást, de az állam és a társadalom alapjait is felakarták forgatni.

Az inkvizíciót nem az áldozatok száma teszi tragikussá. Ma évente több ártatlant végeznek ki, mint a négy inkvizíció idején összesen, hogy a Holocaust áldozatainak számáról ne is beszéljünk. És nem is a kínzás volt a legszörnyűbb, amit az inkvizíciós eljárásokban mérsékeltebben alkalmaztak, mint másutt. A tragikum inkább abban rejlett, hogy elméletileg nem találtak olyan megoldást, amely az eretnekek megtűrését a kisebbik rossznak tüntette volna fel. Gondolatmenetünkhöz Mahatma Gandhi szabadság-felfogása kívánczok, amit akkor fogalmazott meg, amikor az angolok elhagyták Indiát: *Mostantól kezdve ugyanannyi aljasságot fogunk csinálni, mint az angolok, de az a sajátunk lesz!* Ezt a szabadság-felfogást (amely oly páratlanul fejezi ki az Atyának a tékozló fiúhoz való viszonyát – Lk 15, 11–21) Európában az emberek csak az újkor elején kezdték lassan-lassan megérteni és magukévá tenni.

De a mi századunk inkvizíció nélkül sem boldogul jobban, ám a korábbi századokhoz képest abban áll az evangéliumi előrehaladás, hogy kortársainknak megvan az a szabadságuk, hogy maguk vigyék végbe „saját aljas tetteiket.”

Továbbá az is eldöntendő kérdés marad, hogy van-e különbség a középkor gyakorlata és pl. a 20. században gyakorolt terror (Gestapo, KGB, Szekuritáté stb.) között. Korunk azonban mind tömegméreteiben, mind eltökéltségében

⁴³ A középkorban nagyra értékelték a hitigazságokat. Hangoztatták, hogy csak egyetlen objektív igazság létezik. S így a nagy kérdés: mit csináljanak azzal, aki ettől eltér? – A szigorv választották.

valahogy visszatetszőbbnek tűnik számunkra. A középkori inkvizítorok azt mondták: elveszük földi életedet, hogy elnyerd az örökéletet. A maiak azt mondják: nincs örökélet – amit elveszünk, az az egyszerű életed, írmagod sem marad!⁴⁴

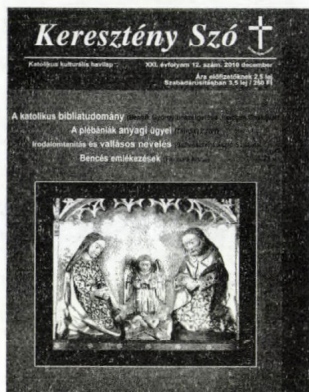
A középkorban az eretnokséget nemcsak az egyház, hanem az egész társadalom a legnagyobb bűnnek tartotta, s ezért kötelességének érezte a kor mentalitására jellemző eretneküldözést. Az egyetemek, a középkor tudósai az inkvizíciót mindenestül elfogadták és támogatták.

A protestantizmus által is gyakorolt inkvizíciós intézményt és annak módszereit először a felvilágosodás ítélte el, majd maga az egyház is szembefordult minden olyan eljárással, mely az emberek meggyőzését kényszerrel akarja megváltoztatni. A 20. század „kegyetlenségében” éppen az egyház lett az emberi személy méltóságának védelmezője. A 2. vatikáni zsinat a vallásszabadságról szóló nyilatkozatában hangsúlyozza, hogy a vallásszabadság az ember személyi méltóságán alapszik, és ezért senkit sem szabad arra kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék.⁴⁵

---

⁴⁴ SOMORJAI Ádám: *Vita az inkvizícióról*. 235.

⁴⁵ Vö. SZÁNTÓ: *A katolikus egyház története I.* 443–446.; JEDIN: *HK III/2*, 263–273.

Keresztény Szó erdélyi katolikus kulturális havilap

A *Keresztény Szó*t 1990-ben alapították az erdélyi katolikusok szolgálatára. Azóta tartalmában folytonosan gazdagodik, külalakjában színesedik. A katolikus értelmiség számára tájékoztatást és világgépet nyújtó lap havi rendszerességgel jelenik meg. 2009-től tudományosan is jegyzett folyóiratként a katolikus teológiai kutatás irányait, más tudományágaknak a katolikus élettel, kultúrával kapcsolatos eredményeit mutatja be. Szerkesztőbizottsága, amelybe erdélyi magyar és külföldi egyetemi tanárok tartoznak, valamint szerzői, akik az erdélyi, magyarországi és külföldi tudományos és irodalmi, kulturális élet jelesei, garantálják a magas színvonalat, az elmélyült kutatást, az olvasmányosan tált tudományosságot, a sokoldalú, egyházas tájékozódást. Ugyanakkor a lap lehetőséget teremt a tehetséges fiatal kutatóknak is a bemutatkozásra. A *Keresztény Szó* körül szerveződő, teológiai képzettséggel rendelkező fordítógárda az idegen nyelvű írások magyar tolmácsolására is törekszik.